

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת לך-לך, תשס"ט
מספר 782

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ברית בין הבתרים ותוצאותיה

פרק ט"ו שבפרשתנו, שנפתח בהבטחת זרע לאברהם ונמשך בהבטחת ארץ כנען לזרעו, נסמך על המסופר בפרק הקודם לו – מלחמת ארבעת המלכים את החמישה.

מתוך מעורבות אברהם באותה מלחמה פונה אליו ה' בראש פרק ט"ו "אַל-תִּירָא אֲבָרָם אֲנֹכִי מִגֵּן לְךָ שְׂכָרְךָ הֲרֵבָה מְאֹד" (א). "אַל-תִּירָא" שמא יחזור ארבעת מלכי הקואליציה המסופוטמית וינקמו באברהם על שהדפם ונטל מהם את שללם,¹ ועל שסרב ליהנות מהשלל שלקח מידי המלכים, מבטיחו ה' שיפצה אותו – "שְׂכָרְךָ הֲרֵבָה מְאֹד". ואם נדייק בכתובים: לעומת דברי אברהם אל מלך סדום "וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הִעֲשִׂיתִי אֶת-אֲבָרָם" (יד:כג) מרכוש החמס של סדום, כביכול עונוהו ה': אני אעשיר את אברם.² וכאן מזדמנת השאלה לאברהם: מה הנאה לי מהעושר שאתה מבטיחני, "מֵה-תִּתֶּן-לִי וְאֲנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי" (ב) - אין לי יורש שיירש את נכסיי, ולא ממשיך מזרעי שיתקיימו בו ההבטחות שהובטחתי.

ברור שטיעון זה יסודו בנטישת לוט את אברהם כמסופר בפרק י"ג. זהו לוט שאברהם, בעלה של שרה העקרה (יא:ל), לקחו עמו כדי לגדלו בביתו, והניח שבו – בכך האח, יקוימו הייעודים שה' ייעד לו.³ ושוב, גם דבר זה מתקשר לפרק י"ד, שאכן מדוע התערב אברהם במלחמה לא לו בין המלכים? כדי להציל את לוט משבי שנשבה עם יושבי סדום. וזהו לוט שנטש את איש החסד אברהם והתחבר עם אנשי סדום, עיר החמס.

אחרי כל זה מבטיח ה' לאברהם זרע משלו: "אֲשֶׁר יֵצֵא מִמְעֶיךָ הוּא יִירָשְׁךָ" (טו:ד). זאת הבטחה מפתיעה ומפליאה לאיש בן 99 שנה, ובסוף התהליך גם לשרה העקרה, שתלד בת 90, ועל כן מדגיש הכתוב שאף על פי כן בָּטַח בֵּה אֲבָרָהִם, "וְהֶאֱמַן בֵּה" (שם, ו). ולא כמעשה אברהם בעת צו "לְךָ-לְךָ" שבראש פרשתנו (יב:א-ג), דהיינו: לך לך, לכרך, רק משפחתך ומשק ביתך. אברהם חשוך הבנים לקח עמו את לוט בן אחיו, כדי שבו יקוים "וְאֶעֱשֶׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל" (שם, ב). וכיוון שעתה, אחרי פרידתו מלוט, בוטח ומאמין אברהם בהבטחה המפורשת לזרע משלו, מוסיף הכתוב "וַיַּחְשְׁבֶהָ [ה'] לֹו צְדָקָה" (טו:ו) וזכות.⁴

הקטע השני שבפרק – ההבטחה על ירושת הארץ, הוא המשך ענייני למלחמת המלכים שבפרק י"ד. קואליציית ארבעת המלכים הגדולים כבשה חלקים גדולים של ארץ כנען ואולי את כולה.⁵ וכיוון שסילקם אברהם, הרי הוא השליט על כל השטח, ובמעמד זה מקבלים מלכי שלם (ירושלים) וסדום את פניו (יד:יז-כא). לכאורה נתקיימה אפוא הבטחת ה' "פִּי לְךָ אֶתְּנָנָה" (יג:יז). אלא שעתה ניצבת לפני אברהם הבעיה המעשית המובעת בשאלתו "בְּמָה אֲדַע פִּי אִירָשְׁנָה" (טו:ח), דהיינו אדע נא כיצד אירש את הארץ.⁶ עתה, שפורמלית מצויה הארץ בשליטתו, האומנם יכול הוא לשלוט בה ללא כוח צבאי של ממש, ללא מנגנון אזרחי? ואף אם

¹ חזקוני, רמב"ן, ר"י אברבנאל, ר"ע מספורנו.

² בכיוון זה מפרש חזקוני, ור"י אברבנאל כותב: המקבל פרס ממלך גדול אין ראוי שיקבל דבר מועט מאדם אחר.

³ כך דעת ר' נחמיה בבר"ר מא, ח.

⁴ כך יובן תחביר הפסקה על פי תהלים קו:לא. המפרשים את התחביר בדרך אחרת, כגון רמב"ן וחזקוני, יכולים לטעון שהבנת משורר תהלים לפסוק בתורה אינה מחייבת אותם.

⁵ את עבר הירדן המזרחי והנגב, על פי יד:ה-ז. כיון שאברהם רודפם מן בכיוון דמשק (שם, יד-טו), הדעת נותנת שהמלכים עברו גם בארץ ישראל המערבית.

⁶ כך כבר פירש האדמו"ר ר' משה טייטלבוים בספרו "ישמח משה". וראו מ' בן-ישר, "ברית בן הבתרים", בית מקרא כג-כד,

תשס"ה, עמ' 89-102.

ישלוט בה, הרי אינו יכול לרשת את הארץ, כלומר ליישבה ולמלאה. ללשון השאלה "בְּמָה אֲדַע" מותאמת תשובת ה' אליו: "יִדְעַ תְּדַע" (שם, יג).

הפתרון הוא שכגרים ועבדים ירבה זרעו של אברהם ויהיה לעם "בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם" (שם). המעמד הנחות של גרים משועבדים ימנעם מהתבוללות בארץ הזרה, כפי שהיו מתבוללים בעממי כנען אילו נשארו ונתרבו בה, כמודגם במעשה דינה (לד) ובמעשה יהודה ותמר (לח), שאירעו עם התרבות בית אברהם ממשפחה קטנה לכדי שבט. "בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם", כיוון שרק מעצמה ריכוזית כמצרים יכולה לשעבד עם המתרבה והולך, ולא כן כנען המפוצלת לממלכות עיר קטנות.

כאשר עם יורש ארץ נושבת, יש גם עם המורש ממנו, ולקושי מוסרי זה מכוון המשך דבר ה': "כִּי לֹא-שָׁלֵם עֹן הָאֱמֹרִי עַד-הַנְּהַ" (טו:טז). כאן קובעת התורה כלל גדול: ארץ זו המקודשת לעבודת הבורא יכול לישב עליה רק מי שאכן עובד את ה' ונזהר מתועבות.

לאבות האומה וגם למשה ולישראל עד מתן תורה בסיני⁷ ניתנו הבטחות לירושת הארץ בלי תוספת מגבלה זו ותנאי זה, שהלוא טרם נוסחו פרטי התנאי וסעיפיו. אך יש שנרמזו התנאי של המחויבות הדתית, ואחד הרמזים בא כאן. עניין עוון האמורי מלמד "כי הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי עבודה זרה ומגלים עריות", כדברי רמב"ן לויקרא יח:כה. ממילא לא רק על כנענים ואמורים עלולה לחול גזרת ההקאה אלא גם על ישראל, כמפורש בויקרא (יח:כד-ל).

אף שאברהם מיועד רק לראות את ארץ כנען – "אֲשֶׁר אֶרְאֶךָ" (יב:א),⁸ כבר עשה בה פעולות של התיישבות, בבחינת "מעשה אבות סימן לבנים", כגון נטיעת אילן (כא:לג) וחפירת בארות ומאבק על בעלותן (שם, כה-לא).⁹ בד בבד מראה הקב"ה לאברהם את תחילת השמדתו של האמורי עקב תועבותיו, הלא הוא עניין סדום (יח:טו - יט:לח). כל סיפור סדום משובץ ושזור בתוך סיפור אברהם. המלאכים הבאים סדומה לקראת השחתתה הם המלאכים שקודם-לכן התארחו אצל אברהם, ועם אחד מהם, המייצג את ה', נושא ונותן אברהם על דרך המשפט והצדק לגבי סדום (יח:כג-לב), וה' אף מודיע לאברהם, כביכול מתייעץ עמו, על אודות גזר הדין של סדום (יח:יז-כא). אחרי הפיכת סדום נאמר שאברהם השקיף על העיר החרבה, ובזכותו ניצל מתוכה בן-אחיו לוט (יט:כט).¹⁰ כל זה מלמדנו שאת אשר יקרה לאמורי כאשר תִּשְׁלַם סאת עוונו לעת כיבוש כנען בידי צאצאי אברהם המחיש ה' לעיניו בעיר האחת (או קבוצת הערים) שכבר מלאה סאתה והגיעה שעתה. הלוא עיקר חטא הכנענים מאופיין בעריות, כמודגם במעשה חם אבי כנען (ט:יח-כח) וכמפורש באזהרת ישראל מפני תועבות כנען (ויק' יח:ג, כד). ה' מראה אפוא לאברהם כתקדים את החטא ואת עונשו של חבל-ארץ כנעני אחד. או נקוט דרך זאת: לעיני אברהם ה' בעצמו מתחיל בהשמדת הכנעני החוטא ובזה נותן הכשר לצאצאי אברהם להמשיך בזה, כאשר גם שאר הכנענים יידרדרו לאותה שפלות של תועבות. ואולם אליה וקוץ בה: אם חס-וחלילה גם עיר או שבט מישראל יעשו כאותן תועבות, גם בהם יחול אותו משפט.

ואכן דבר זה קורה ומסופר במעשה פילגש-בגבעה ותוצאותיו שבסוף ספר שופטים (יט:כא). מעשה החטא הקולקטיבי שם לא רק דומה ומקביל לחטא סדום אלא אף מסופר באותה לשון,¹¹ ללמד שאן כאן אפליה גזעית, ואותו חטא גורר אותו עונש של השמדה. ההבדל הוא שבסדום רק שופט כל הארץ יכול לשפוט אותה, ואילו העיר גבעה ואנשי בנימין המחפים עליה – בימיהם יושבים ישראל בארץ, והם האחראים לבער את הרע מקרבה כדי לשמור על טהרתה ועל ברית ה' עם עמו.

מנחם בן-ישר

המכללה האקדמית אשקלון

והמכון לתולדות חקר המקרא היהודי

אוניברסיטת בר-אילן

⁷ שמות ג:ה, ו:ב-ח.

⁸ ומפורש יותר, יג: יד-יז.

⁹ אגב מעשי יצחק, שעיקר אפיונו וייעודו בין האבות הוא יישוב הארץ ודבקות באדמתה, מזכירה התורה (כו:טו, יח) בארות רבים שחפר אברהם ואף קראן בשמות, אות לבעלות.

¹⁰ ותמוה שרק בזכות אברהם, הלוא לוט עצמו היה צדיק, על כל פנים בצד המשפטי (=לא חייב מיתה): הוא אירח את האורחים-מלאכים ואף ניסה לגונן עליהם. אפשר שבזכות אברהם הוציאוהו המלאכים בכוח מסדום גם כאשר התמהמה (יט:טז).

¹¹ שופטים יט:טו-כח. יש הקבלות ענייניות בין שני הסיפורים גם במבואות לקראתם וגם באפילוג שאחריהם. לפנייהם: אירוח אברהם את האורחים-מלאכים מאופיין בחיפזון (יח:ג-ח), "וְסִפְּדוּ לְבָבָם אַחַר תִּעְבְּרוּ" (שם,ה). האנשים בדרכם למקום מסוים, ומתוך עיכוב מרובה תמצאם החשכה בעודם בדרך, וכך יסתכנו. האירוניה היא שהגיעו למחוז חפצם בערב (יט:א), לפני חשכה, ובכל זאת איים עליהם אסון. אבל בספר שופטים מעכב החותן את אורחו החתן פעמים הרבה, עד שהלז יוצא לדרכו לפנות ערב וחושש לסכנות הלילה (שופטים יט: ג-יב). שוב יש אירוניה: לא בסכנת הדרך בא אסונו אלא דווקא בעיר הישראלית שבה ביקש מפלט. באפילוג יש הקבלה כלשהי בדרך השארת שריד זרע מהעיר המוכה: בסדום, במעשי עריות של שתי בנות לוט, בשני לילות (יט:ל-לח) ובבנימין על ידי שני מעשי אלימות: תחילה הריגת יבש-גלעד ואחר כך חטיפת בנות שילה (שופ' כא).